

FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ DERGİSİ

Uluslararası Hakemli İlimi ve Akademik Dergi

e-ISSN: 2757-6639

Atayurttan Anayurda
Düşünce Köprüsü

Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi
Altı Aylık Hakemli Bilimsel Akademik Dergi

Yıl: 5 Sayı: 8
Ocak-Haziran 2024
e-ISSN: 2757-6639

Journal of Philosophy and Religious Sciences

Semi-Annual Academic Journal

Vol: 5 Num: 8

January-June 2024

e-ISSN: 2757-6639

Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi

Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi/ Journal of Philosophy and Religious Sciences
Hakemli Bilimsel Akademik Dergi/ Peer-reviewed Scientific Academic Journal

Yıl: 5 Sayı: 8 / Year: 5 Number: 8
Ocak-Aralık-2023 / January-June 2024

Sahibi/Owner

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Editör/Editor

Prof. Dr. İsmail ERDOĞAN

Editör Yardımcısı/Editor Assistant

Dr. Rahime ÇELİK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Responsibal Editorial Manager

Prof. Dr. İsmail ERDOĞAN

Sekreteryaya ve Redaksiyon/Secretariat & Proof Reading

Dr. Nurşan NOZOĞLU

Yayın Kurulu/Editorial Board

İsmail Erdoğan (Fırat Üniversitesi), Rahime Çelik (Fırat Üniversitesi), Şahin Filiz (Akdeniz Üniversitesi), H.Ömer Özden (Atatürk Üniversitesi), Hüsamettin Karataş, (Fırat Üniversitesi, Türkiye), Enver Demirpolat (Fırat Üniversitesi), Hamdi Onay (İnönü Üniversitesi), Emel Sünter (Iğdır Üniversitesi), Mirpenç Akşit (Iğdır Üniversitesi), Nurhayat Çalışkan Akçetin (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi), Zeynep Sağır (Fırat Üniversitesi)

Danışma Kurulu/Advisory Board

Akşit, Mirpenç (Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, Türkiye), Akyol, Aygün (Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, Türkiye), Albayrak, Ali (Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Türkiye), Aydın, Fatih (Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Türkiye), Bağlıoğlu, Ahmet (Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye), Cihan, Ahmet Kamil (Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Türkiye), Çalışkan, Nurhayat Akçetin (Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye), Çelik, Rahime (Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye), Demirpolat, Enver (Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye), Erdoğan, İsmail (Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye), Ertan, Mustafa Hakkı (Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye), Filiz, Şahin (Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Türkiye), Gülmez, Çiğdem (Dr., Kastamonu Üniversitesi, Türkiye), Karataş, Hüsamettin (Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye), Kuadibergenovich, Simtikov Zhomart (Prof. Dr., Abay Milli Pedagoji Üniversitesi, Kazakistan), Nahmedov, Ahmet (Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye) Onay, Hamdi (Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Türkiye), Oymak, İskender (Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye), Özden, Hacı Ömer (Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Türkiye), Piriç, Ahmet (Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Türkiye), Sünter, Emel (Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, Türkiye), Uyanık, Mevlüt (Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, Türkiye), Ülger, Mustafa (Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türkiye)

Hakem Kurulu/Referee Board

Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi, Uluslararası akademik bir dergi olup en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayınlanmamaktadır. Makaleler, öz (en az 250 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kelime), İngilizce başlık, Abstract, keywords ve İSNAD Atıf Sistemi'ne uygun olarak hazırlanan Kaynakça içerir.

Farabi Journal of Philosophy and Religious Sciences, uses double-blindreview fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential. Articles containTurkish abstract (minimum 250 words), keywords (minimum 5 concepts) as well as English title, abstract, keywords (minimum 5 concepts) and a bibliography prepared with the isnad citation style.

Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi/ Farabi Journal of Philosophy and Religious Sciences

e-ISSN: 2757-6639

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

ELAZIĞ

farabi.net

İsnad

İSNAD ATIF SİSTEMİ

Editörden

Değerli okurlarımız, Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi, 2024 yılının Haziran sayısı ile sizlerle buluşmanın heyecan ve gururunu yaşamaktadır. Bu sayımızda Felsefe ve Din Bilimlerinin farklı alanlarından oluşan 1 araştırma makalesi ile karşınızdayız. 2020 yılından beri siz akademisyenlere hizmet amaçlı yayın yapan dergimiz ilk günkü heyecanı ile çaba ve azmini sürdürmeye devam etmektedir. Uzun bir süreci gerektiren ve yoğun bir şekilde fedakârca yürütülen çalışmaların karşılığı hiç şüphesiz sizlerin takdir ve beğenileri olacaktır. Dergimizin 8. Sayısı için emek harcayan ve alın teri döken, değerlendirme süresince eleştiri ve önerileriyle yol gösteren tüm yazar, hakem ve yayın kurulu üyelerimize katkılarından dolayı teşekkür eder ve sağlıklı günler dileriz.

Editör

Prof. Dr. İsmail ERDOĞAN

İçindekiler/Contents

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Ebru KOÇ

İbrahim Ethem Giridi'nin, Makâlât-ı Hikemiyye Eserinde Felsefi ve Ahlaki Görüşleri (1-19)

Makale Gönderim Tarihi: 08.05.2024

Makale Yayın Tarihi: 16.06.2024

Araştırma Makalesi

İbrahim Ethem Giridi'nin, Makâlât-ı Hikemiyye Eserinde Felsefi ve Ahlaki Grřleri¹

Ebru KOÇ²

ÖZET

İnsanlık tarihine yön veren, ışık tutan, seçkin isimler, peygamberler, filozoflar ve ilim adamları olmuştur. Onların kimi zaman çağlarında, kimi zaman çağlarının ötesinde nde olmalarında etken olarak, evrensel bir dil kullanmaları, ilim kaynağından beslenmeleri ve ahlaki olgunlukla bezenmiş olma gibi nitelikler yattığı sylenabilir.

Köklü her milletin tarihinde böyle isimlere rastlamak mümkündür. Türk Milletinin tarihi de bu gibi insanlar ve fikir adamlarıyla doludur. Bize düşen ise tarihte var olan bu isimlerin eserlerinin ortaya çıkmasında rol oynayarak, geçmişten günümüze bu ışığın yayılmasının devamını sağlamaktır. Bu amaçla ele alınan bu

Atıf/Reference: Ebru Koç, "İbrahim Ethem Giridi'nin, Makâlât-ı Hikemiyye Eserinde Felsefi ve Ahlaki görüşleri, Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi, S.8, Aralık-2024.

¹ Bu makale "İbrahim Ethem Giridi'nin Makâlât-ı Hikemiyye Adlı Eserinin Sadeleřtirilmesi ve Deęerlendirilmesi" isimli Yüksek Lisans Tezinden üretilerek geliştirilmiştir.

² Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora ęrencisi, eburkocshn@gmail.com, Orcid No: 0009-0002-6185-0431

makalede Osmanlı Dönemi düşünür ve yazarı olan, İbrahim Ethem Giridi'nin Makâlât-ı Hikemiyye adlı eserinden yola çıkarak, felsefi ve ahlaki görüşlerine kısaca temas edildi.

Esere felsefe penceresinden bakıldığında akıl, bilgiyi elde etme yolları, akıl-şeriat uyumu, kötülük problemi, hikmet gibi felsefenin temel konuları ve ahlak felsefesinde mündemiç olan sabır, tevazu, cimrilik, hırs, öfke gibi birçok kavrama rastlamak mümkündür. Ayrıca nasihatvâri bir dil kullanılarak kişiye fayda sağlayacak birçok alanda öğütler verilmiştir

Anahtar Kelimeler: İbrahim Ethem Giridi, Makâlât-ı Hikemiyye, akıl, kötülük problemi, din-felsefe, ahlak

ABSTRACT

İbrahim Ethem Giridi's Philosophical and Moral Views in his Work Makâlât-ı Hikemiyye

There have been prophets, philosophers and scientists who have shaped and shed light on the history of humanity. It is possible that their influence was due to the fact that they used a universal language that appealed to all humanity, that they were nourished by the source of knowledge, and that they were equipped with moral maturity.

It is possible to see such prominent figures in the history of every nation. The history of the Turkish nation is also full of such people and intellectuals. Our role is to ensure that this light continues to spread from the past to the present by playing a role in the emergence of the works of these names in history. For this purpose, this article briefly touches upon the philosophical and moral views of İbrahim Ethem Giridi, an Ottoman period thinker and writer, based on his work Maqālat al-Hikamiyya.

Looking at the work from the perspective of philosophy, it is possible to come across the basic topics of philosophy such as reason, ways of obtaining knowledge, the harmony between reason and Sharia, the problem of evil, wisdom, and many concepts of moral philosophy such as patience, humility, stinginess, greed, and anger. In an additional way, using exhortative language, advice is given in many areas that will benefit the person.

Keywords: Ibrahim Ethem Giridi, Maqālat al-Hikamiyya, intellect, problem of evil, religion-philosophy, ethics

İbrahim Ethem Giridi'nin Hayatı ve Eserleri

Eserin yazarı olan Giridi hakkında bir bilgiye ulaşılmamakla beraber, yazarın Makâlât-ı Hikemiyye den başka basılmış olan iki eseri daha mevcuttur. Bunlardan biri "Camî'ü'l -Fevaid ve'l akaid"³ adlı fıkıh ve ahlak kitabı, diğeri ise "Futûh-ı Erbain Tercümesi"⁴ adlı tasavvuf eseridir. Giridi ismiyle anılması ve eserin önsözünde Osmanlı lisanının ana dili olmadığını, Türkçeye dair bilgisi bulunmadığından yapacağı hatalar için özür dilemesi⁵ tarafımızca onun Giritli olduğunu gösterebilir. Ayrıca fıkhi, tasavvufi eserler yazmış olmasından dolayı medrese eğitimi almış olması muhtemeldir.⁶

Makâlât-ı Hikemiyye ⁷ adlı eser, Hz. Ali'ye ait olduğu iddia edilen sözlerden oluşmakta, bu sözler Arapça olarak nakil edildikten sonra Osmanlı Türkçesiyle açıklamalarına yer verilmektedir. Eser 62 sahifeden oluşmakta olup küçük

³ İbrahim Ethem Giridi, Camî'ü'l -Fevaid ve'l Akaid, Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet, 1305.

⁴ Maruf-ı Kerhi, İbrahim Ethem Giridi, Futûh-ı Erbain Tercümesi, (çev. İbrahim Ethem Giridi) İstapan Matbaası, İstanbul, 1312.

⁵ İbrahim Ethem Giridi, Makâlât-ı Hikemiyye, (A. Maviyan) Şirket-i Mürettibye Matbaası, İstanbul 1306, Eserin önsözü

⁶ İbrahim Ethem Giridi, Makâlât-ı Hikemiyye Hz. Ali'den Hikmetli Sözler, (haz. Eren Yavuz), İstanbul 2013, s.9-10

⁷ Bkz, age, s.3.

ebatlardadır. Yazar bu çalışmasını “fasih Arapça’nın kelimeleri ve ayetleri kapsayan değerli bir mecmua” olarak tanımlamakta, Hz. Ali’nin ağzından çıkan sözleri bir elmas parçasına benzetererek, sözlerin hikmete büründüğünü ve hikmetsiz sözlerinde ruhsuz bir cesedi andırdığını söylemektedir.⁸

Esere felsefe penceresinden bakıldığında akıl, bilgiyi elde etme yolları, akıl-şeriat uyumu, kötülük problemi, hikmet gibi felsefenin temel konuları ve ahlak felsefesinin barındırdığı sabır, tevazu, cimrilik, hırs, öfke gibi birçok kavrama rastlamak mümkündür. Ayrıca nasihatvâri bir dil kullanılarak kişiye fayda sağlayacak birçok alanda öğütler verilmeye çalışıldığı görülür.

Felsefi Görüşleri

Kur’an-ı Kerim’e göre, insanın ilahi emirlere muhatap olmasını sağlayan aynı zamanda bu ilahi emirlere karşı sorumluluk sahibi kılan, ilahi hakikatleri sezen ve onlar üzerinde düşünüp yorum yapan, ahireti kazanmaya vesile olan akıldır.⁹ Yine “Senden daha sevimli, senden daha değerli bir şeyi yaratmadım. Kullarım beni seninle bilir; kullarım bana seninle hamd eder; kullarım bana seninle itaat eder; seninle alır; seninle veririm; senden dolayı cezalandırırım; sevap seninle elde edilir; cezaya seninle müstahak olunur.”¹⁰ Gibi hadisi şeriflerin İslam Düşüncesinde akla verilen önem hususunda etkili olduğu söylenebilir.

İbrahim Ethem Giridi’nin de eserinde pek çok yerde akıl kavramına yer vererek ona değer atfettiği görülür. O, akılı, Allah’ın verdiği bir bahşış, ilahi bir hediye,¹¹ akıl sahibi kişiyi de, şerefli ve soy sahibi, yüce olarak ¹² tanımlar. Böylelikle, Giridi akılı, ilahi bir nimet olarak görmüş, akıl sahibi kişiyi de şeref sahibi olarak nitelendirmiştir. İslam Filozoflarından, örneğin Kindi, akli nefsin, basit, şerefli ve yetkin bir değerinin olduğunu, güneş ışığının güneşten gelmesi gibi onun cevherinin de şanı yüce

⁸ Bkz, age, s.4.

⁹ Süleyman Hayri Bolay, “Akıl”, *DİA*, İstanbul 1989, C.2

¹⁰ Mehmet Çetin, *Hadislerde Akıl ve Akıl Yetisinin Kullanımı*, İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2021, C.12, s. 5-25.

¹¹ Bkz, age, s.50.

¹² Bkz, age, s.51.

yaratıcıdan geldiğini söyler.¹³ Yine İbn Sina, insanı dünyadaki en değerli varlık olarak görmüş ve bununla akıl sayesinde gerçekleştiğini belirtmiştir.¹⁴ Bu bağlamda Giridi'nin akla, ilahi bir vasıf vererek Kindi ile insanı akıl sahibi olması sebebiyle değer kazandığı konusunda, İbn Sina'nın görüşü ile aynı doğrultuda olduğu görüş beyan ettiği söylenebilir.

Giridi, akli ilahi bir nimet olarak görmekle kalmayıp İslam felsefesinin problemlerinden olan akıl-vahiy ilişkisi üzerine şöyle der. "Akılla şeriatın yasakladığı şeylere meyil eden bilmeyen hayvan gibidir."¹⁵ O, bunu söylemekle bir bakıma akıl ile şeriat, din ile felsefe arasında bir ihtilaf olmadığı görüşünü ileri sürmektedir. Akıl ile vahyin çelişmediğini ispata çalışan ilk filozof Kindi'ye göre felsefe yapmak dinin gereğidir. Çünkü felsefe ve dinin gayesi aynıdır. Her ikisi de ahlak bilgilerini, faydalı bilgileri elde etme ve zararlı bilgileri sakındırmayı içerir.¹⁶ Farabi'ye göre de akıl ve din aynı şeye hizmet etmekte, mutluluğa ulaşma amacı taşımaktadır. Yine din ve felsefe aynı konuları içermekte, felsefe ve din hakikatin iki farklı yüzünü temsil etmektedir.¹⁷ İbn Sina, felsefe-şeriat, akıl-vahiy, peygamber-filozof arasında ilişki kurarak felsefe ve dinin amacının mutluluk konularının ise bilgi olduğunu,¹⁸ Bataleyevsi ise, akıl ve dini hakikate ulaşmanın farklı yolları olduğunu, felsefe ve şeriat arasında bir çatışma olmadığını farklılıkların olma sebebinin insanların farklı düşüncelerinden kaynaklandığını belirtir.¹⁹ İslam felsefesi tarihinde, akla yapılan hücumlara adeta dur demek için bu konuda müstakil bir eser yazan İbn Rüşd'e göre ise "Şeriat haktır, hak olanı bilme ve tanıma neticesini doğuran düşünmeye davet etmektedir. Durum bu olunca biz Müslümanlar biliriz ki, delil ve burhana dayanan düşünce tarzı şeriatın getirdiğine aykırı düşecek bir netice meydana getirmez."²⁰ Böylelikle denilebilir ki yazarımız, Kindi, Farabi, İbn Sina, Bataleyevsi ve İbn Rüşd ile

¹³ Şemseddin Günaltay, *Felsefe-i Ulâ*, (haz. Nuri Ak) İstanbul 1994, s.190.

¹⁴ Hamdi Onay, *İslam Düşüncesinde Akıl ve Din*, Ankara 2023, s.124-125.

¹⁵ Bkz, age, s.38.

¹⁶ Kindi, *Felsefi Risaleler*, (çev. Mahmut Kaya), İstanbul 1994, s.5-6.

¹⁷ Farabi, *Tahsilü's Saâde*, (çev. Hüseyin Atay), A.Ü, İlahiyat Fak. Yayınları 1974, s.54-55.

¹⁸ İbn Sina, *Metafizik-II*, (çev. Ekrem Demirli-Ömer Türker), İstanbul 2005, s.189-194.

¹⁹ İsmail Erdoğan, *Bataleyevsi*, Elazığ 2006, s.156.

²⁰ İbn Rüşd, *Felsefe Din İlişkileri*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1985, s.74.

aynı görüşü paylaşarak aklın ve vahyin çelişmediğini, aynı gayeye ulaşmayı amaçladıkları, bu bakımdan akıl ile şeriatı, gerçeğe ulaşmanın farklı yolları olarak, tanımladığı sonucuna ulaştırabilir.

Filozofumuz, akılla ilgili görüşlerinde akli sağlamlaştırıcı, aklın tedbirini yok eden şeylerden bahseder.²¹ Aklın sağlamlaşabildiğini ve yanılabilmediğini söylemesi, aklın bilgiyi elde hususunda tek başına yeterli olmadığını görüşünü kabul ettiği sonucuna ulaştırabilir. Felsefe tarihinde, Rasyonalistler, bilgi için tek kaynağın akıl olduğunu ve aklın yanılmadığını, Sansualistler, bilginin yalnız duyuyla elde edildiğini,²² Empristler ise tecrübe ve deneyi önceleyen görüşler ileri sürer. Meşşai filozoflardan Farabi'ye göre gerçek bilgi, nazari ve akli olan bilgidir. Fakat rasyonel bilgiye mutlak gerçek diyebilmemiz için, aklın üçüncü mertebesi olan müstefad aklın faal akılla birleşmesi ile olur.²³ Bu bağlamda Farabi, akli, bilgi için kaynak görmeye beraber faal akılla ittisal edemeyen aklın gerçek bilgiye ulaşamadığını savunduğundan akla yanılma payı koyarak Giridi'nin görüşü ile paralellik gösterdiğini söylenebilir.

Gazali ise, aklın tek başına yeterli olmadığını, şüphe edilmeyen tek bilginin Kuran ve hadis olduğunu, gerçek bilginin ancak sezgi yoluyla elde edileceğini savunur.²⁴ Yine İbn Arabi de akli, bilgi yerine keşf ve ilhamı koyarak, filozofları sadece akla dayandıkları için yollarını şaşırıp, resul ve nebilere ise vahye ve ilhama dayandıkları için yollarını bulan kişiler olarak tanımlar.²⁵ Onların bu anlayışları aklın yanılabilmesinden ziyade akli ikinci plana atarak bir bakıma dini mistisizmi, rasyonalizmin karşısına koymaktadır. Oysa filozofumuzun aklın yanılabilmesi ile beraber akli sağlamlaşabilir olarak görmesi ile aklın, duyu ve tecrübe ile

²¹ Bkz, age, s.17.

²² Hüsameddin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Konya 2000, s.116.

²³ Şahin Filiz, *İslam ve Felsefe*, Say Yayınları, İstanbul 2014, s.206.

²⁴ Mehmet Bayraktar, *İslam Felsefesi*, Ankara 2001, s.125.

²⁵ Remzi Demir, *Osmanlı Döneminde Türk Felsefesi*, Ankara 2005, C.1, s.104.

desteklendiğinde bilgiye ulaşabileceğini savunduğundan bu yönüyle onlardan ayrılmaktadır.

İbrahim Ethem, eserinde, hiç kimsenin âlim olarak dünyaya gelmediğini, her âlimin, ilim ve kemâli doğduktan sonra çalışma ve gayretle tahsil ettiğini²⁶ söylemekle felsefe tarihinde, bilgi doğuştan mı gelir, sonra mı elde edilir tartışmasında görüşünü ortaya koyar. Yeniçağ Felsefesinde ide fikriyle, bilginin doğuştan olduğunu savunan ilk filozof, Platon dur. Platon'a göre burada elde edilen bilgiler, ruhlarımızın ideler âlemindekilerini, hatırlamasından ibarettir. İnsanın sahip olduğu bilgilerin doğuştan olduğunu, yapılması gereken şeyin ise, sorular sorarak, üzeri küllenmiş olan bu bilgileri açığa çıkarmak olduğunu savunan bir başka filozofta Sokrates'tir.²⁷ John Locke ise insan zihnini boş bir levhaya "tabular rasa" ya benzeterek bilginin sonradan kazanıldığını ileri sürer.²⁸ Bu bağlamda Sansüalizm, Realizm, Emprizm, gibi düşünce akımları, bilginin sonradan elde edildiğini, Rasyonalistler ise bilginin doğuştan olduğunu kabul eder. Giridi'nin ilmin sonradan çalışma ve gayretle elde edildiğini buna bağlı olarak da, âlim vasfının sonradan elde edildiğini söylemesi, onun bilginin doğuştan değil sonradan elde edildiği görüşüne sahip olduğu sonucuna ulaştırabilir.

İslam filozoflarından Kindi, akı, teorik akıl ve nazari akıl olarak ikiye ayırdıktan sonra, nazari akıl, kuvve halindeki akıl, bil fiil akıl, müstefad akıl olarak tanımlar.²⁹ Farabi, insan nefsinin bil kuvve âlim olduğunu, çocuğun ilk ve başlangıç bilgilerini elde etmeye müsait olduğunu, ilk bilgilerin ona hislerinin yardımı olmadan hâsıl olduğunu söyler.³⁰ İbn Sina da bilmeyi dış duyu, hayali idrak, vehmi idrak, akli idrak olarak aşamalara ayırır. İlk akledilirler her hangi bir çaba ve gayret olmaksızın öğrenilirken, hayali idrak, vehmi idrak soyutlamalara gereksinim duyar, akli idrak mertebesi tam bir soyutlama hâli olduğundan bu ancak Faal akılla ittisal ile

²⁶ Bkz, age, s.50.

²⁷ Bayram Ali Çetinkaya, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, İstanbul 2010, s.190-213.

²⁸ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul 1961, s.236-237.

²⁹ Necmi Derin, "Kindi", (Edt. İsmail Erdoğan- Enver Demirpolat), *İslam Felsefesi*, İstanbul 2018, s.114.

³⁰ Farabi, *Hayatı, Fikirleri ve Eserlerinden Parçalar*, (haz. Hilmi Ziya Ülken-Kıvamettin Burslav), İstanbul, s.29-30.

gerçekleşebilir.³¹ Tüm bu görüşlerden hareketle, insanın doğuştan, bil kuvve bazı bilgilere sahip olmakla beraber, gerçek bilgiye ancak çaba, gayretle ve faal akılla ittisal ile ulaşabilmesi fikri ile müellifimizin İslam filozofları ile aynı görüşü paylaştığı var sayılabilir.

Felsefenin önemli konularından bir diğeri de Teodise yani kötülük problemi olmuştur. Teodise genel olarak Tanrı'nın adaleti ve iyiliği meselesidir.³² İslam tarihinde bu mesele husun-kubuh olarak tartışılmıştır. Filozofumuz eserinde tabiata yerleşmiş olan kötülüğün, fenalığın yok olmasının ölümünden başka bir çaresinin olmadığını söyleyerek,³³ âlemdede var olan sürekli bir kötülük halinden bahseder. Eflatun "Evren doğmuş olan şeylerin en güzelidir, yapıcısı da nedenlerin en güzelidir"³⁴ demektedir. Eflatun bunu diyerek bu evrenin yaratılabilecek en iyi evren olduğu fikrini öne sürer. Yine Eflatun'a göre evrende olan kötülükler nedensiz değildir. İnsan da doğuştan kötü değildir. Eflatun kötülüğün ortadan kalkmayacağını daima iyiliğe karşı bir şeyin bulunması gerektiğini söyler.³⁵ Böylece her iki fikir, Eflatun'un ve Giridi'nin kötülüğün daima iyiliğin karşısında olup, sürekli olacağı fikri, uzlaşmış gibi görünmektedir. İslam dünyasında bu görüşlere benzer pek çok görüş bulunmaktadır. Farabi'ye göre kötülüğün oluşma sebebi, maddenin ilahi nizamı tam olarak kabul edip yansıtmayacak bir kuvvete sahip olmamasıdır. Asıl olan hayır ve nizamdır, kötülüğün şeylere duhulü ise, arızidir.³⁶ İbn Sina'ya göre kötülük görecelidir. Varlıklar, olabilecekleri en mükemmel şekilde yaratılmışken, onlar arasındaki derece farklılıkları kötülük olarak algılanır. Kötülükler; bilgisizlikten, eksiklikten, yaratılıştaki noksanlıktan kaynaklanan, fiziki kötülük; elem, keder gibi manevi kötülük; günah kavramı ile özdeşleşen kötülük olarak üçe ayrılır.³⁷ Osmanlı Dönemi filozoflarından Davudi Kayseri'ye göre ise iyilik ontolojik olarak mutlak

³¹ Ömer Mahir Alper, *İbn Sina*, İsam Yayınları, İstanbul 2010, s.81.

³² Eric Ormsby, *İslam Düşüncesinde İlahi Adalet Sorunu*, (çev. Mehmet Özdemir), Ankara 2001, s.26-27.

³³ Bkz, age, s.39.

³⁴ Eflatun, *Timaios*, (çev. Erol Güneş- Lütfi Ay), M.E. B, İstanbul 1988, s.27.

³⁵ Eflatun, *Yasalar*, (çev. Candan Şentuna-Saffet Babin), İstanbul 1988, s.267.

³⁶ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir 2002, s.154.

³⁷ Ramazan Turan, "İbn Sina", (Edt. İsmail Erdoğan- Enver Demirpolat), *İslam Felsefesi*, İstanbul 2018, s.158.

olarak vardır. Kötülük ise karanlık ve yokluktur. İyilik bizatihi varken ve ezeliyken, kötülük sözde bir kavramdır ve zamana tabidir. Ve yine iyilik ve kötülük hükmümüz, bilgimize bağlıdır.³⁸ Gazali ise, hastalığın sağlığı, kötülüğün iyiliği, açlığın tokluğu, sıkıntının ise rahatı sevimli kıldığını savunur.³⁹ Görüldüğü üzere filozoflar genel olarak, kötülüğün iyiliğin yokluğundan oluştuğunu sebepsiz yere olmadığını ve kötülüğün Tanrı'dan değil insandan kaynaklandığını kabul eder. Bu bağlamda kötülük, göreceli bir kavram olup, iyiliğin bilinebilmesi için gerekli ve sürekli olmak durumundadır. Giridi'nin kötülüğün yok olmayacağı ifadesinden bu süreklilik ve gerekliliği kastettiği düşünülebilir.

Eserde felsefi olarak incelenebilecek bir başka kavram hikmet kavramıdır. Müellif, ilim ve hikmeti hayrın, cehaleti şerrin kaynağı olarak görür ve gerçek şanın insanı, hikmet, fazilet, edep ve irfan ile süslediğini belirtir.⁴⁰ Kuran-ı Kerim'de, insanlara önderlik etmek ve onları doğru yola iletmek için gönderilen peygamberler, vahiyle ve hikmetle desteklenmiştir. Hikmet, ilahi kanunları gözlemleyerek düşünmek ve bir amaca ulaşmaktır. Hadislerde örneğin " Hikmet, müminin yitiğidir onu nerde bulursa alır."⁴¹ Hadisinde bilgi anlamında; "Allah'ım Abbas'a hikmet ve te'vili öğret" hadisinde ise beşeri ve zihni üstünlük anlamında kullanıldığı görülür. Genel olarak ise hikmet, insana aklıyla kazandığı özgün bilgilerin yanı sıra Allah'ın insana lütfettiği deruni bilgilerdir. Giridi'nin ilim ve hikmeti ayrı ayrı ifade etmiş olması, ilmi, insanın kesbi olarak kazanabildiğini, hikmeti ise Allahtan gelen vehbi bilgi olarak kabul ettiğini gösterebilir. Ayrıca ilim ve hikmeti hayrın kaynağı olarak görmesi "Kime hikmet verilmişse ona hayır verilmiştir"⁴² ayetiyle bağdaşır. Bu durumda hikmetin karşılığı bilgi ise, bilgi hayır kaynağı kötülüğün karşılığı olan cehalet ise, şerrin kaynağı olmaktadır.

³⁸ Süleyman Hayri Bolay, *Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe*, Ankara 2005, s.129.

³⁹ Eric Ormsby, age, s.73-78.

⁴⁰ Bkz, age, s.22- s.32.

⁴¹ İbn Mâce "Zühd",15; Tirmizi "İlim",19

⁴² Lokman 31/12

İslam düşünce tarihinde, erken devirde felsefe yerine hikmet kavramının kullanılmaya başlandığı görülür. Kur 'an-ı Kerim'de sık geçen hikmet kelimesinin felsefe yerine kullanılması, İslami bir terminolojiyle bir bakıma felsefeyi âdeta İslamileştirerek, felsefe aleyhtarlığını azaltmak amacı güttüğü söylenebilir. İslam Filozoflarının ilki olan Kindi, İslam felsefesinin terimleşmesini sağlayan Farabi, felsefe ve hikmeti aynı anlamda kullanır. Bu durumda hikmet, bilgelik sevgisi, bilgelik sevgisi de felsefe olmuş olur. Kâtip Çelebi, hikmeti yani felsefeyi filozofumuz gibi hayır ve ilmin kaynağı olarak görmüş olmalı ki şöyle der; "Felsefe ve hikmet ilimleri İslam'ın fethinden sonra Osmanlı Devletini orta devirlerine kadar faydalı oldu. Gerileme devri başlayınca felsefeyi tedrisattan kaldırıp onun yerine hidaye ve ekmel derslerini koymaları sebebiyle ilim rüzgarı durdu ve ilimler bütünüyle yok oldu."⁴³ Çünkü hikmetin yani felsefenin olmadığı bir din, şekillerden, kalıplardan öteye gidemeyen bir sistem olur ki bunda dini, dünyevi hiçbir hayrın olduğu söylenemez. Bu bağlamda hikmet-felsefe hayrın kaynağı olmuş olur.

Hikmet, ayrıca ahlak felsefesinin de önemli konularından biridir. İslam filozoflarından Kindi ve Farabi'nin fazilet anlayışı birçok ahlak filozofu tarafından benimsenmiş, İbn Sina dört temel erdemi; şecaat, iffet, hikmet ve hepsinin yerinde kullanılmasıyla adalet olarak sıralamıştır. İbn Miskeveyh'e göre şecaat öfke gücünün, iffet şehvet gücünün, hikmette akıl gücünün erdemidir. Yine bu doğrultuda İsfehani şöyle der; "Öğrenim hikmeti, iffet cömertliği, sabır şecaati, adalet ise fiilleri doğru kılar."⁴⁴ Mevlana ise hikmet kavramını "Gizli, sır Allah'ın insanlar tarafından anlaşılamayan ve çeşitli yollarla insanlara bildirilmeyen amaçları, bilinmeyen sebep, akıl erdirilmeyen oluşum" olarak tanımlar. Ona göre hikmeti elde edebilmenin koşulları ise bilge ve gönül ehli olmaktır.⁴⁵ Giridi de dört ana erdem içerisinde hikmete yer vermekle beraber insanı süsleyen, kendi deyimiyle şan sahibi kılan unsurları şöyle sıralar; hikmet, fazilet, edep ve irfan. Hikmet aklın, fazilet ve edep eylemin, irfan ise

⁴³ Murtaza Korlaelçi, "İslam Düşüncesinde Felsefenin Rolü", *Felsefe Dünyası*, Sayı 42, Ankara 2005, s.123.

⁴⁴ İlhan Kutluer, *İlim ve Hikmetin Aydınlığında*, İstanbul 2001, s.155-157.

⁴⁵ Gülşen Yaylı, "Mevlana Düşüncesinde Hikmet", *Muhafazakâr Düşünce*, 2016, Sayı 49, s.315-325.

gönlün erdemi olarak görülürse düşünürümüz, İslam Filozofları kadar, Mevlana gibi tasavvufçularının fikirleriyle harmanlanmış bir fikre sahiptir denilebilir.

Giridi eserin önsözünde eserde bulunan sözleri, Hz. Ali'nin ağzından dökülmesi sebebiyle ⁴⁶ hikmet incileri, az fakat cevher saçan sözler olarak tanımlar. Yazara göre sözün ruhu hikmettir. Bedene canlılık ve hayat veren, ruh olmadığına beden cesetten ibaret olursa, söz hikmetten mahrum kalınca ruhsuz cesede benzer. Bu bağlamda Giridi'nin gönül ehli, bilge kişisi burada Hz. Ali, sözlerinin elmas kadar değerli olması ise, anlaşılmayanı anlaşılır, bilinmeyenini bilinir, akılla ulaşılır olmayanı ulaşılır kılması olmuş olur ki buda hikmettir.

Ahlaki Görüşleri

Giridi'nin eserinde, ahlaki erdemlere ve güzel ahlakın önemine dair görüşlere yer verdiği görülür. Ona göre "Edebin en güzeli güzel ahlaktır."⁴⁷ Dünyada refah ve huzur içinde yaşamamanın yolu, herkesi sevmektir ki bu da ancak güzel ahlak sayesinde mümkün olur.⁴⁸ Çünkü kötü ahlak sahibine rahat yoktur.⁴⁹ Bununla beraber güzel ahlakla donanmış insan düşmanının bile hatırını kırmayan, nefret ve kabahatleri barındırmayan kişidir.⁵⁰ O, ruhunda nezaket, zarafet, edep ve bilginliği taşır.⁵¹ Müellif, ahlaki özellikleri ruha atfederek, ahlakın pratik yönü kadar ruhu ilgilendiren yönüne dikkat çekmiş, huzur ve mutluluğun yolunu ise faziletli eylemlere sahip olmak, kötü ahlaktan uzaklaşmak olduğunu, göstermiştir denilebilir.

Ahlak ilminin konusu; insanın yapması gereken maddi uygulamaların yanı sıra sahip olduğu ruhi güçler olan öfke, şehvet ve akı yöneterek, hem kendine hem yaratana hem de diğer insanlara karşı sorumlu olduğu davranışlardır.⁵² İslam

⁴⁶"Ben hikmet eviyim, Ali de onun kapısıdır." (Tirmizi- Menakıp; 20) Hadisi üzerine tarih boyunca Hz. Ali ilmin kapısı olarak kabul edilmiştir. Ona nispet edilerek onun hikmetli ve veciz sözlerini ihtiva eden *Nehcü'l Belâğa* adlı bir eser bulunmaktadır. Bkz. İsmail Durmuş, "Nehcü'l Belâğa", *DİA*, İstanbul 2006, C.32, s.538-540.

⁴⁷ Bkz, age, s.7.

⁴⁸ Bkz, age, s.28.

⁴⁹ Bkz, age, s.39.

⁵⁰ Bkz, age, s.16.

⁵¹ Bkz, age, s.14.

⁵² Cengiz Çuhadar, "Ahlak ve Temel Ahlaki Kavramlar", (Edt. İsmail Erdoğan- Enver Demirpolat), *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, İstanbul 2019, s.17.

filozofları bedeni hazların kötü olduğuna değil, kötü olanın akı, gazap ve şehvet güçlerine tabi kılmak olduğuna inanırlar.⁵³ İbn Miskeveyh 'te, insan nefsinin yönlendirilmede üç güçten, akıl, öfke ve şehvet gücünden bahseder. Eğer bir kimse istidadında olan bu üç gücü dengeyle, ölçülü bir şekilde kullanırsa kendisinden ahlaki erdemler sadır olurken, bunları adaletli, itidalli kullanamazsa kendisinden reziletler sadır olacaktır.⁵⁴

Düşünürümüz, aklın afatlarının çoğunun, geçici doyumsuzluklardan kaynaklandığını,⁵⁵ şehvetine mağlup olanın zavallı olduğunu⁵⁶ söyler. Aklını yönetemeyen kişi, öfkesi ve şehveti tarafından yönetilecek, bu da onun dikkatli düşünmesine engel olacaktır.⁵⁷ Öfkesini ve şehvetini değil, aklını önceleyen kişi ise kendisinden beklenen ahlaki davranışları gerçekleştirmeye güç yetirebilecektir. Şöyle ki insanın hareketleri ruhi hallerinin aynasıdır.⁵⁸ Akıllı kişi kendi ayıplarıyla uğraşır, başkalarının ayıplarını görmeyen,⁵⁹ insanın sırrını ifşa etmediği gibi, insanların sırrını da sormayan, dostuna ileride düşman olabileceğinden dolayı fazla güç vermeyen,⁶⁰ akıl ve hikmet meclislerinden güzel ahlak ve davranışı öğrenen kimsedir.⁶¹ Ve yine akıllı insan, kötü işleri gördükçe edep ve irfanı artan,⁶² malayani-boş sözden uzak durup, dostuna ve düşmanına saygı gösteren,⁶³ söz ve fiillerinde yumuşak huylu olan kimsedir.⁶⁴ Bu durumda, Giridi 'ye göre ahlak, şehvet ve öfkenin akılla yönetilebildiğinde ortaya çıkan bir durumken, akıllı yönetebilen kimse ise ahlaklı

⁵³ Enver Demirpolat-Mustafa Ülger, "Türk İslam Filozoflarının Ahlak Dair Görüşleri", (Edt. İsmail Erdoğan-Enver Demirpolat), *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, İstanbul 2019, s.113.

⁵⁴ Mevlüt Uyanık-Aygün Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, Ankara 2018, s.81.

⁵⁵ Bkz, age, s.4.

⁵⁶ Bkz, age, s.8.

⁵⁷ Bkz, age, s.14.

⁵⁸ Bkz, age, s.8.

⁵⁹ Bkz, age, s.18.

⁶⁰ Bkz, age, s.20.

⁶¹ Bkz, age, s.23.

⁶² Bkz, age, s.24.

⁶³ Bkz, age, s.27.

⁶⁴ Bkz, age, s.30.

davranışlar sergileyebilen kişi olmuş olur. Çünkü “Akıl iyi-yüce fikirlerin ve güzel davranışların kaynağıdır.”⁶⁵

Eserde İslam ahlakında önemli olan birçok ahlaki kavrama yer verilmiştir. Onları şöyle sıralayabiliriz.

- Sabır: Giridi, sabrı, her derdin, her musibetin ilacı, selamet evinin anahtarı ⁶⁶ olarak tanımlar. Ona göre, zor olan isteklere kavuşmanın yolu, sabırdan yardım almaktır. Sabrı kendine binek edenler, yüklerini rahat taşıyabildikleri gibi, sabra dayanıp da isteğine ulaşamayan pek az kişi vardır.⁶⁷ Bu bağlamda yazar sabrı, sadece sıkıntılara karşı gösterilen bir direnç değil, isteklere karşı gösterilen tahammül olarak tanımlamış, sıkıntılara ve isteklerine karşı sabredebilenlerin feraha ulaşabileceklerini ifade etmiştir.

- Kanaat: Hırs, tamah gibi dünya tutkusunun kalpten silinmesi ve kişinin payına razı olması olarak tanımlanır.⁶⁸ Hz Peygamber ise hadislerinde kanaati, tok gözlülük ve gönül zenginliği olarak değerlendirir.⁶⁹ Filozofumuza göre kanaat, öyle yüce bir erdemdir ki, kanaat eden kul hür, hür olan hırslı kuldür.⁷⁰ Nitekim hırs, insanı, duygularının ve elde etmek istediği şeylerin kölesi kılarken, kanaat, elinde olanla yetinerek insanı birçok şeyden azat etmiş olur. Bundan dolayı, kanaate sahip olmak en büyük devlet ve saadettir.⁷¹ Bu bağlamda Giridi'ye göre, kanaat, hırs duygusunun karşısında duran, insanı özgürleştiren bir duygudur. Zira hırs kişiyi elde etmek istediğinin kölesi kılarken, elde edemediği zamanda mutsuzlaşmasına sebep olur. Kindi'ye göre de, üzüntüden, mutsuzluktan kurtulabilenler, açgözlü ve ihtiras sahibi olmayanlardır.⁷²

⁶⁵ Bkz, age, s.40.

⁶⁶ Bkz, age, s.11.

⁶⁷ Bkz, age, s.53.

⁶⁸ Mustafa Çağrı, “Kanaat”, *DİA*, İstanbul 2021,C.24

⁶⁹ Buhari, “Zekât”, 18; Müslim, “Zekât”, 124

⁷⁰ Bkz, age, .26.

⁷¹ Bkz, age, s.36.

⁷² Kindi, “*Üzüntüden Kurtulma Yolları*”, (çev. Mustafa Çağrı) Ankara 2022, s.55

- Öfke: Daha öncede belirtildiği gibi ahlakın temelinde insanın öfke ve şehvet güçlerini idare edebilmesi yatar. Yazar da, eserin birçok yerinde öfkeden ve öfkenin zararlarından bahseder. O'na göre kurtuluşa ermenin yolu öfkeyi yenmektir.⁷³ Öfkeyi yenebilmenin yolu, devası ise susmaktır.⁷⁴ Öfke yenebilen kişi düşmanını da yener ve kötülüklerden uzak kalır.⁷⁵ Öfke dikkatli düşünebilmenin önünde bir engel,⁷⁶ aklı örttüğünden bir delilik çeşididir.⁷⁷

- Kibir: Tevazuunun zıddı olan, insanın bütün iyi fiillerini yok edip kötü fiilleri kendisinde toplayan, sakınılması gereken bir hastalıktır. Kibir, aynı zamanda kendini beğenerek, başkalarını küçümseme duygusuyla hakareti, kendinden başkasını görmeye engel olduğundan ise kini besleyen ve böylelikle düşmanlığın sebep olan duygudur.⁷⁸ Giridi de kibri, nefiste, gurura sebep olan bir huy olarak tanımlar. Ona göre bu duygunun sonucunda isyana taşkınlığa sebep olarak çirkinlikler ve ayıplar meydana gelir.⁷⁹ Gazali'nin kibri ikiye ayırarak, bätını kibri, içte gizli olan kibir, zahiri kibri ise azalara sirayet eden kibir olarak tanımlar.⁸⁰ Müellife göre de, kibir öyle bir musibettir ki, kibre ve şöhrete can atan kimse şu üç problemin içinden çıkamaz; Allah'a düşmanlık, düşmanları sebebiyle zarara uğramak, tedbir ve iyilikten uzak kalmaktır.⁸¹ Buradan hareketle Gazali'nin bätını kibir dediği gizli olan kibrin, Allah'a düşmanlığa sebep olan kibir, zahiri kibir olarak tanımladığı kibrin ise eyleme dönüşerek düşmanlık yapmaya ve düşmanlık sebebiyle sıkıntıya uğramaya sebep olan kibir olduğu varsayılabilir. Kanaatimizce kibir, kişide kendini yeterli ve tam görme hissine sebep olacağından bu onun tedbir almamasına sebep olurken, iyilik yapmasına da engel olacaktır.

⁷³ Bkz, age, s.11.

⁷⁴ Bkz, age, s.12.

⁷⁵ Bkz, age, s.43.

⁷⁶ Bkz, age, s.15.

⁷⁷ Bkz, age, s.37.

⁷⁸ Hüsameddin Erdem, *Son Devir İslam Düşüncesinde Ahlak*, Konya 1996, s.169.

⁷⁹ Bkz, age, s.12.

⁸⁰ İmam Gazali, *İslam Ahlakı*, (çev. Akif Nuri), Sinan Yayınları, İstanbul 1996, s.195.

⁸¹ Bkz, age, s.34.

- Sadakat: Niyette dürüstlük, söz ve davranışların, gerçeğe uygun olması olarak tanımlanan ahlaki bir kavramdır. Kur'an-ı Kerim'de ise sıdk, en yüce şeref, yüksek derece manalarına gelen kelimelerle kullanılmıştır. (Yunus10/2) Giridi'ye göre sadakat, yüceliğin aynası, insanın şerefli bir sıfatıdır.⁸² Sadakat, öyle yüce bir duygudur ki onun mükâfata ihtiyacı yoktur.⁸³ Çünkü sadakatin neticeleri elbette bir gün ortaya çıkacaktır.⁸⁴ Buradan yola çıkarak müellifin, yücelik ve şeref gibi özelliklerin, makam ya da mevkide değil ruhta haiz olan sadakat gibi duygularda olduğu görüşünde olduğuna kanaat getirilebilir.

DİĞER GÖRÜŞLERİ

Yazarımızın yukarıda bahsettiğimiz felsefesi ve ahlaki görüşlerinin yanı sıra başka alanlarda da belirttiği görüşleri vardır. Bunlara da kısaca değinelim.

Söz söylemek, sözü yerinde ve güzel söylemek günümüzde iletişim, psikoloji gibi alanlara dâhil olmuş olsa da hem ahlaki, hem de akılla söz arasında bağlantı olduğu için felsefi konular arasında yer alabilir. Giridi, sözün tatlı olması gerektiğini keskin sözün kılıç gibi olduğunu ve bununda ancak düşmanlık getireceğini söyler.⁸⁵ Kişi söylediği sözlerle bilinmekle beraber,⁸⁶ sözü kimin söylediğinden ziyade ne söylediği nasıl söylediği daha önemlidir.⁸⁷ Söz gerektiği gibi lazım ve layık olduğu şekilde sarf edilmeli,⁸⁸ konuşurken hızlı konuşulmamalı,⁸⁹ konuşan değilse dinleyen olmalıdır.⁹⁰ Çünkü altın gümüşten üstündür öyle ise susmak, konuşmaktan evlâdır.⁹¹ Dil küçük yırtıcı bir aslandır, onu kuvvetle bağlamayan büyük belalara müptela olur.⁹²

⁸² Bkz, age, s.10.

⁸³ Bkz, age, s.15.

⁸⁴ Bkz, age, s.41.

⁸⁵ Bkz, age, s.5.

⁸⁶ Bkz, age, s.6.

⁸⁷ Bkz, age, s.4.

⁸⁸ Bkz, age, s.22.

⁸⁹ Bkz, age, s.12.

⁹⁰ Bkz, age, s.23.

⁹¹ Bkz, age, s.9.

⁹² Bkz, age, s.26.

Bu bağlamda sözün kıymeti, içeriği, söylenme şekli, yani üslubu ve söylenme yeri ve zamanı ile doğru orantılı olmuş olur.

Müellif, ilme önem vermekte bunun içinde gerekli olan eğitim konusunda bazı önerilerde bulunmaktadır. İلمي öven şu ifadelerle yer verir; ilim, sahibine fazilet ve kemâl veren bir ağaç iken,⁹³ cehalet ağacından tembellik ve hoş olmayan meyveler toplanır.⁹⁴ İlim, insanlık için bulunmaz bir hazine ve kaybolmayan bir ışıktır.⁹⁵ Yazar ilimin öğrenilmesi gereken vakte dikkat çeker, nasıl ki taze ve yeni dikilmiş ağaç düzgün bir şekilde büyür, kuru ağaç doğrultulmazsa ilim ve edep küçüklükten fayda sağlar.⁹⁶ Nitekim küçükken öğrenilen ilim mermer üzerine, büyükken öğrenilen ili su üzerine yazmak gibidir.⁹⁷ Yine eğitimde önemli olan topluluk önünde kişiyi uyarmama, nasihat etmeme konusunda müellif şöyle der “Bana yalnızken nasihat et. Çünkü halk nezdinde nasihat azarlamadır. Halk arasında nasihat azarlamaya benzediğinden dinlenilmez.”⁹⁸

İslam filozoflarından Kindi, ahlakın amacını huzur ve mutluluğa engel olan şeyleri ortadan kaldırmak olarak tanımlar. Kindi’ ye göre üzüntü, sevilenlerin kaybindan ve isteklerin gerçekleşmemesinden kaynaklanır.⁹⁹ Elimizden gidenlere ve sevdiğimiz şeylerin kaybına üzülmemeli, nefsin her durumda memnun olmasını alışkanlık haline getirmeliyiz. Kuşkusuz bedenin sağlığı ruh sağlığını beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda Giridi geçmiş şeyleri düşünüp üzülen kimsenin, kalbinin ve fikrinin ışığının söneceğini söyleyerek,¹⁰⁰ Kindi ile uzlaşma halindedir. İnsan evvela sağlığına dikkat etmelidir çünkü her maksat sağlığın daimi olmasıyla ortaya çıkar.¹⁰¹

⁹³ Bkz, age, s.26.

⁹⁴ Bkz, age, s.29.

⁹⁵ Bkz, age, s.27.

⁹⁶ Bkz, age, s.59.

⁹⁷ Bkz, age, s.13.

⁹⁸ Bkz, age, s.54.

⁹⁹ Kindi, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, *Felsefe Metinleri*, (çev. Mahmut Kaya), İstanbul 2003, s.51.

¹⁰⁰ Bkz, age, s.42

¹⁰¹ Bkz, age, s.16.

Sağlığı salt beden sağlığı olarak algılamaz. Sağlığın devamlı olması için ise beden ve vicdanın temiz olması gerektiğini ifade eder.¹⁰²

Yazarımız ayrıca vatan sevgisine dikkat çekerek, vatanını sevmeyen ve vatanın işlerinde vatanının-vatandaşlarının iyiliğini istemeyenin, insan olmadığını belirtir.¹⁰³ Bu bağlamda Giridi'ye göre, vatan sevgisi ve vatanın iyiliğini istemekle, insanlık arasında olumlu bir ilişki vardır. Beşer olmak görmek, duymak, işitmek iken insan olabilmek, insanlık, daha ulvi duygulara sahip olmayı gerektirir ki bunlardan biri de vatanını sevebilmektir. Bu sözlerinden hareketle düşünürümüzün vatanperver bir ruha sahip olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak sadeleştirmesinden yola çıkarak, incelemesini yaptığımız eserin, Osmanlı Döneminde ahlaki çalışmaların yanı sıra felsefi çalışmalarında yapıldığını ortaya koyan, ele aldığı konular bakımından geniş ve özgün bir çalışma olduğu kabul edilebilir. Giridi, akli ilahi bir nimet olarak tanımlar, akıl –vahiy ilişkisi içerisinde aklın, vahyin emirlerinin çelişmediğini beyan eder. Bu manada akli önceleyen ve önemseyen tavrı ile Meşşai filozoflarla görüş birliği içerisinde iken, bilgi elde etme hususunda akli tek ve yanılmayan kaynak olarak görmemiş, bilginin kaynağını keşfe ilhama dayandırmıştır. Ayrıca bilgi, ona göre doğuştan değil, sonradan tecrübe ile elde edilir. Felsefe de teodise kavramı ile karşımıza çıkan kötülük probleminde yazarın, kötülüğün ortadan kalkmasının, mümkün olmadığını ifade ettiği görülür. Kanaatimizce bu görüşüyle Giridi, kötülüğün daima iyiliğin karşısında olup, iyiliğin daima var olabilmesi ve bilinebilmesi için, sürekli olmasından dolayı, ortadan kalkmasının mümkün olmadığını savunmaktadır. İslam Ahlak Filozofları ahlaki eylemleri, insanın sahip olduğu üç kuvve olan akıl, şehvet ve öfke gücünün, ölçülü idare edilmesi ile ortaya çıkan davranışlar olarak niteler. Giridi de öfkesini ve şehvetini değil, ancak aklını önceleyen kişinin, kendisinden beklenen ahlaki davranışları gerçekleştirmeye güç yetirebileceğini ifade ederek İslam Ahlak filozoflarının bu

¹⁰² Bkz, age, s.34.

¹⁰³ Bkz, age, s.34.

görüşüyle hem fikir görünmektedir. Ayrıca eserinde, ilmin önemine değinir, sözün söylenme şeklinden, içerik ve usulünden, günümüz deyimiyle iletişimde dikkat edilmesi gereken hususlardan bahseder. Sağlık ve mutluluğa ulaşmak için ruh sağlığının korunması konusunun önemine dikkat çeker. Kanaatimizce yazar, tüm bunları, anlaşılır, sade bir dille okuyucuya aktarır.

KAYNAKÇA

- Bayram Ali Çetinkaya, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, İstanbul 2010
- Cengiz Çuhadar, "Ahlak ve Temel Ahlaki Kavramlar", (Edt. İsmail Erdoğan- Enver Demirpolat), *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, İstanbul 2019
- Eflatun, *Timaios*, (çev. Erol Güney- Lütü Ay), M.E. B, İstanbul 1988
- Eflatun, *Yasalar*, (çev. Candan Şentuna-Saffet Babin), İstanbul 1988
- Eric Ormsby, *İslam Düşüncesinde İlahi Adalet Sorunu*, (çev. Mehmet Özdemir), Ankara 2001
- Farabi, *Hayatı, Fikirleri ve Eserlerinden Parçalar*, (haz. Hilmi Ziya Ülken-Kıvımettin Burslav), İstanbul
- Farabi, *Tahsilü's Saâde*, (çev. Hüseyin Atay), A.Ü, İlahiyat Fak. Yayınları 1974
- Gülşen Yaylı, "Mevlana Düşüncesinde Hikmet", *Muhafazakâr Düşünce*, 2016, Sayı 49
- Hamdi Onay, *İslam Düşüncesinde Akıl ve Din*, Ankara 2023
- Hüsameddin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Konya 2000
- Hüsameddin Erdem, *Son Devir İslam Düşüncesinde Ahlak*, Konya 1996
- İbn Rüşd, *Felsefe Din İlişkileri*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1985
- İbn Sina, *Metafizik-II*, (çev. Ekrem Demirli-Ömer Türker), İstanbul 2005
- İbrahim Ethem Giridi, *Camii'l- Fevaid ve'l Akaid*, *Mahmut Bey Matbaası*, Dersaadet, 1305.
- İbrahim Ethem Giridi, *Makâlât-ı Hikemiyye*, (A. Maviyan) Şirket-i Mürettibye Matbaası, İstanbul, 1306
- İbrahim Ethem Giridi, *Makâlât-ı Hikemiyye Hz. Ali'den Hikmetli Sözler*, (haz. Eren Yavuz), İstanbul 2013

- İlhan Kutluer, *İlim ve Hikmetin Aydınlığında*, İstanbul 2001
- İmam Gazali, *İslam Ahlakı*, (çev. Akif Nuri), Sinan Yayınları, İstanbul 1996
- İsmail Durmuş, "Nehcü'l Belâğa", *DİA*, İstanbul 2006, C.32
- İsmail Erdoğan, *Batalyevsi*, Elazığ 2006,
- Kindi, *Felsefi Risaleler*, (çev. Mahmut Kaya), İstanbul 1994
- Kindi, "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", *Felsefe Metinleri*, (çev. Mahmut Kaya), İstanbul 2003
- Kindi, "Üzüntüden Kurtulma Yolları", (çev. Mustafa Çağrıncı) Ankara 2022
- Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul 1961
- Maruf-ı Kerhi, İbrahim Ethem Giridi, *Futûh-ı Erbain Tercümesi*,(çev. İbrahim Ethem Giridi) İstepan Matbaası, İstanbul 1312.
- Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir 2002
- Mehmet Bayraktar, *İslam Felsefesi*, Ankara 2001
- Mehmet Çetin, "Hadislerde Akıl ve Akıl Yetisinin Kullanımı", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2021
- Mevlüt Uyanık-Aygün Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, Ankara 2018
- Murtaza Korlaelçi, *İslam Düşüncesinde Felsefenin Rolü*, Felsefe Dünyası, Sayı 42, Ankara 2005
- Mustafa Ülger, "Türk İslam Filozoflarının Ahlaka Dair Görüşleri", (Edt. İsmail Erdoğan- Enver Demirpolat), *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, İstanbul 2019
- Mustafa Çağrıncı, "Kanaat", *DİA*, İstanbul 2021,C.24
- Necmi Derin, "Kindi", (Edt. İsmail Erdoğan- Enver Demirpolat), *İslam Felsefesi*, İstanbul 2018
- Ömer Mahir Alper, *İbn Sina*, İsam Yayınları, İstanbul 2010
- Ramazan Turan, "İbn Sina", (Edt. İsmail Erdoğan- Enver Demirpolat), *İslam Felsefesi*, İstanbul 2018
- Remzi Demir, *Osmanlı Döneminde Türk Felsefesi*, Ankara 2005,
- Süleyman Hayri Bolay, *Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe*, Ankara 2005
- Şahin Filiz, *İslam ve Felsefe*, Say Yayınları, İstanbul 2014
- Şemseddin Günaltay, *Felsefe-i Ulâ*, (haz. Nuri Ak) İstanbul 1994